

CELÂL BAYAR'IN BATI ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BİR RAPORU

Dr. BÜLENT ÇUKUROVA

1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa şubesinde göreve başlayan Celâl Bayar, daha sonra bu Cemiyetin Bursa ve İzmir şubeleri genel sekreterliğini yaptı. İzmir'de "Halka Doğru" adıyla bir dernek kurarak, aynı adlı dergide Turgut Alp mahlasıyla iktisat yazıları yayınladı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanışı sonrası İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti'ne katıldı. Halkı, olası İzmir işgaline karşı örgütlenme faaliyetlerinde bulunan Mahmut Celal Bey, İstanbul Hükûmeti'nin kendisini tevkif girişimi üzerine İzmir'den kaçarak, Aydın civarında Demirci Mehmet Efe ile buluştu ve Galip Hoca takma adıyla çalışmaya başladı. İşgalden sonra çalışmalarına devam ederek, Akhisar Millî Cephesi Alay Komutanlığı yaptı. 1919 sonunda yapılan seçimlerle Saruhan Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a katıldı¹. Mart 1920'de saray politikasını eleştiren ve işgalcileri yeren bir konuşması üzerine hakkında tutuklama kararı çıktı. Bir süre İstanbul'da saklandı ve Karakol Cemiyeti üyelerince Anadolu'ya kaçırıldı. Anadolu'ya geçen Bayar, Millet Meclisi'ne Bursa milletvekili olarak girdi².

Sevgili Gazimiz ve Büyük Rehberimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine³;

Aydın harekât-ı milliyesi hakkında hülâsaten arz-ı malûmat etmekliğim emrini zat-ı fehimanelerinden şeref telâkki ettim. O zamana ait hayatımın icabı ve nam-ı müstearla yaşadığımın neticesi olarak kâfi derecede vesika muhafaza edemedim. Tesadüfen nezdimde kalan ve muhafazasını mümkün gördüğüm vesaikin bir kısmı da Bursa'da Yunan işgali altında

¹ Bayar'ın ayrılmasından sonra Alay komutanlığına daha sonra şehit olan Hafız Hüseyin Bey getirildi.

² 1920-1960 yılları arasında milletvekilliği yapan Mahmut Celâl Bayar, 1921-1922 yıllarında İktisat Bakanlığı, 1924'de Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı, 1937-1939'da Başbakanlık, 1950-1960 yıllarında Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. İş Bankası ve Demokrat Parti'nin kurucusudur.

³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi. A. III-15, D.16, F. 1-15.

kalan ailem tarafından yakılmaya mecbur kalındığından, hafızama müracaatla çok kıymetli olan emirlerini ifaya ber-vech-i ati çalışacağıım:

Aydın vakasının zuhurundan evvel İzmir'de cereyan eden ve şüphesiz malûm-ı devletleri bulunan hadisatın da kısa bir surette nazardan geçirilmesini faydalı telâkki ederek maruzatıma buradan başlamaklığııma müsaa-delerini istirham ederim.

Harb-i Umumî'de müstereken hareket ettiğimiz manzume-i devletin davayı kaybetmesi üzerine, tahsisen İzmir'in elden gideceğini ve hiç olmazsa düşmanların burasını vaktiyle Girit ve diğer eyaletlerimizi de olduğu gibi ilhaki mukaddime olmak üzere işgal ve esaret altına alacakları mahallî surette fikirlerde yerleşmişti. Mütarekenin aktinden evvel vücut bulan bu fikir üzerine İzmir Valisi Rahmi Bey'in bazı teşebbüsleri olmuştu. Rahmi Bey, İzmir'in Düvel-i İtilâfiye tarafından umumî vatandan mutlaka ayrı tutulacağıına hükmederek mütarekeyi idare eden hükûmete aleyhtar İsmail Mahir ve İtilâfçılardan ileriye gelen ve muhalif tanınan birkaç kimseyi ve bu meyanda vilâyetin Umur-ı Ecnebiye Müdürü olan bir Rumu heyet halinde toplayarak İzmir'in hususî bir idareye tâbi tutulmasını ve İzmir'de Harb-i Umumî esnasında hasen muamele ettiği bazı İngilizleri alet olarak kullanarak mütarekeyi de bizzat yapıp İstanbul'da teşekkül eden İzzet Paşa kabinesine karşı şahsî bir mevcudiyet izharı emeliyle bir hareket vücuda getirmişti ve hatta Umur-ı Ecnebiye Müdürü Rumu Akdeniz'e çıkararak İngiliz kumandanlarıyla mülâkat zemini aradığı da şayi olmuştu. Bundan başka bu harekete İzmir'de bulunan kuva-yı askeriyeyi de iştirak ettirmek için de çalışmıştı. Rahmi Bey'in bil-vasita istihdam ettiği adamların Aydın'da bulunan Nurettin Paşa kolordusunu da bu maksada hadim bir hale getirmek için müracaatları neticesi olarak vaziyetten haberdar olan Nurettin Paşa, Rahmi Bey'in temin edeceği şahsî kuvvetin yerine kendisini ikame edebilmek için İstanbul'dan aldığı emri mahsus ile İzmir'e karşı ani bir hareket yaptı. Beraberinde getirdiği bazı zabitan evimde hususî ve mahrem surette acizlerini ziyaret ederek benden malûmat istihsal etmek istemişlerdi ve bu vesile ile keyfiyete ben de mutali olmuştum. Çünkü hadisenin cereyanı esnasında İstanbul'da bulunuyordum. Bittabi Vali Rahmi Bey azlolundu ve Nurettin Paşa da o zamanki kabinenin mutemet bir adamı sıfatıyla İzmir Kolordusu Kumandanı tayin edildi. Mütarekenin mahiyeti malûm olduktan sonra her tarafta umumî bir yes başgöstermişti. İstanbul'da hükûmet yapan kabinelerin Rumları ve ecnebilere tatyib ve bu suretle Düvel-i İtilâfiyenin atıfetine mazhariyetle idame-i mevki ve tervec-i siyaset maksadını takip etmesi neticesi ola-

rak Türklerin kuvve-i maneviyesi tezelzüle uğradı. Rumların şımarıklıkları arttı. Yunanistan'dan Salib-i Ahmer namı altında Asya-yı Suğra Rum İhtilâl Cemiyeti'ne mensup birçok komiteciler İzmir'e akın ediyorlardı. Mağdur Rumlara Yunan halkının şefkat eseri etiketi altında Salib-i Ahmer bayrağı ile silâh ve bomba iddihar edilmeye başlanıldığı da tahakkuk etti. Şu halde İzmir için yakın bir felâketin zuhuruna şüphe kalmıyordu. İzmir'in bazı zevatı, o zaman için pek mevdu olan Wilson prensipleri esastına göre bu havali ekseriyetinin Türklerde olduğunu müdafaa için bir cemiyet teşkili fikrini tervicen bendenize hususî surette müracaat ettiler. Mahiyetleri pek malûm olan İtilâfçılarla aynı kıratda olan İstanbul'daki kabinelerin büsbütün elinde kalmamak için böyle bir teşekkülün vücuda gelmesine yardım edeceğimi vaat ve kendilerine teşci eyledim.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti teşekkül etti. Her sınıf halk bu cemiyete dahil oldu. Fakat hasen idare edilemediği için içlerinde İtilâf devletleri işgal kuvvetinin İzmir'deki mümessillerinden talimat alanlarla bilâhare yüzellilik listeye dahil olan kimseler de mevki sahibi idi. Esaslı bir program ve hareketten ziyade dedikodu menbaı haline geldi. Nurettin Paşa da cemiyet azasından bazılarının İstanbul'daki teşebbüsleriyle valî tayin olundu ve cemiyetin de müzahiri bulunduğunu izhar etmeye başladı. Şurasını da ilâveten arz etmek hakşınaslık olur: Bazıları da atufet temennisi ile millî siyasetin yürütülemeyeceği kanaati ile müsellâh bir teşkilât vücuda getirilmeye taraftar idi. Birgün bendenizi de müsellâh teşkilâtın esaslarını hazırlamak için yaptıkları aleni ictimaa davet ettiler. Bu ictimada "Bokston" biraderlerin katili ünvanını söylemekle müftechir olan Tahsin Bey namında bir genç ile beraber yüzellilik listede dahil olan Köylü Gazetesi sahibi Refet ve ecnebi mümessilleri ile sıkı münasebatta bulduklarını yakinen bildiğim bazı kimseler de ihtimal ki tesadüfen hazır bulunuyorlardı. Ciddî bir iş yapmak için silâhtan ve teşkilâttan burada bahsetmekliğin dahi tehlikeli olacağını biliyordum. Orada verilecek herhangi bir kararın 24 saate varmadan düşmanlarımızın payitahtlarına kadar aksedeceğine emin idim. Samimiyetine itimat ettiğim arkadaşlara hususî ve mahrem olarak orada böyle bir şeyin mevzu-ı bahs olamayacağını ikaz suretiyle ifade ettikten sonra ancak bu Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin haricinde böyle bir iş için çalışılması lâzım geleceği tezini takip ettim ve bittabi bir şeye karar verilemeden dağılmaya mecburiyet hasıl oldu ve bu hareket arz eylediğim vechile, her şeyden haberdar olan düşmanlarımızın nazarından kaçmadı. Hepimizi İstanbul Hükûmeti'nin casusları ile bareber muannidane bir surette takip ve teccsüre mebdede teşkil eyledi.

Ayrıca Nurettin Paşa'nın kolordusunda güzide tanınan zabitan arasında hafi teşkilât yapımağa başlanıldığı da kulaktan kulağa aksediyordu ve bendenizce ancak bu hareketin ciddi olabileceği kanaati vardı. Yunanlıların âleti olan yerli Rumlardan mürekkep komiteler ve meşhur Metropolit Hrisostomos faaliyete başlamış bulunuyordu. Türklerden hareket yapmaya muktedir zannolunanların habs ve nefyine, köylerde Türklerin katl ve imhasına ibtidar olunmuştu. İzmir'in Sivrihisar kazasından birkaç civar köylü hususî olarak gelip bendenizi buldular ve müsellâh teşkilât için hizmete amade olduklarını ifade ettiler. Vaziyetleri ve hal ve tavırları emniyetbahşdı. Lakayt kalmaklığı maksada bir hıyanet telâkki ettim ve kendim de gerek metropolithane ve gerek İstanbul Hükûmeti'nin divan-ı harbi ve casusları tarafından takip olduğum için aleni harekete iştirakten imsak ediyordum. Bu saf köylülerin müdafaa-i nefis ve memleket için müracaatlarını Vali ve Kumandan Nurettin Paşa'ya yaveri vasıtasıyla iblâğ ettim. Bir ihtilâl harekâtının tertip ve icra olunabileceğini ve kendimin gözükmeyerek teşkilâtlarına faydalı olacağımı ilâve ettirdim. Yine bilvasıta aldığım cevapta: İhtiyaçları olmadığını ve benim bu hareketle meşgul olmamaklığımın daha faydalı olacağımı ve her şeyin düşünüldüğünü bildiriyorlardı. Bu her şeyin düşünüldüğünden, ihtiyaç olmadığı ifadesinden, ordu zabitanı arasındaki şâyi olan hususî teşekkülün başlamış olduğuna ben de inanarak sevindim. Fakat bu sevincim çok temadi etmedi. Millet ve ordunun güzide zabitanı hakikî bir heyecan içinde idiler. Yalnız kendilerini muntazam bir sevk ve idare ile maksada teveccüh edecek kuvvetli bir ele ihtiyaçları var idi. Yunanlıların ilk defa İzmir'e resmî olarak gönderdikleri kuvvet Leon isiminde bir torpidolarıdır. Bu torpidonun geleceği haberi Rumları çıldırtmaya ve açık nümayişler yapmaya sebep teşkil etti. Torpido gelmezden bir gün evvel Macar tebasından ihtiyar bir dostum beni bularak hükûmetin nazar-ı dikkatini celp etmeğine vasıta olmaklığımı rica etti ve hâlâ telâffuz ettiği cümle hatırımdadır: "Rumlar toprido kaleden gözüktüğü zaman, ahali-i İslâmiyeye 'Comme me chiru engrage' hücum edeceklerdir" dedi. Ertesi sabah her türlü kuyud-ı ihtiyatıyı bertaraf ederek bizzat Nurettin Paşa'yı ziyaret etdim. Macarın verdiği malûmatı naklettim. Vali odasında ikimiz beraber bulunurken Yunan torpidosunun da İzmir kalesi önüne geldiği ve Rumların nümayiş harekâtının başladığı, Kordon'da ve sokaklarda, Türk karakollarındaki bayraklarımızın yırtıldığı, gazinolarda bazı münevverlerin duçar-ı taarruz olduğu, Hüseyin Lütfi Bey namında mütekait bir zabıt tarafından telefonla valiye ihbar ve ne tedbir alındığı soruluyordu. Hükûmet hâlâ muhafaza-i sükunet edecek ise milletin mukabeleye kudreti olduğu tehditkar bir lisanla söyleniliyordu.

Nurettin Paşa mikrofonu bırakarak bana Hüseyin Lütfi Bey'in sözlerini naklettikten sonra: Bu zatın kim olarak işe müdahale ettiğini ve şahıs aleyhinde idare-i lisan ederek anlatıyordu. Ben bundan sonra, mukabil tedbirin ne olacağını dinlemek istiyordum. Anladım ki ne bir tedbir mevcuttur, ne de mukavemet fikri vardır. Bu hadise de cereyan-ı tabiiinde geçti ve şüphesiz İzmir Türk halkının kalbini ezdi. Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti Wilson prensiplerini müdafaa etmek için, hükümetin de muaveneti ile, Muğla, Aydın, Balıkesir, İzmir vilâyetlerinin bütün kazalarına varıncaya kadar muazzam bir kongre aktetmek peşinde bulunuyordu. Ve aynı zamanda İstanbul'dan bir İtalyan torpidosu ile gelen bir heyetin, İzmir'i Yunanlıların işgalinden ise İtalyanlara karşı şemayil izharı için bir mahzarın imzalanması daha iyi olacağını beyan ediyordu. Bittabi böyle bir mahzarın imzalanmasına mani olundu. İzmir'in Türk olduğu hakkında umumî bir mahzar imza ettirdik. Bunlar İstanbul'dan imza olunacak mazbatanın formülünü de beraber getirmiş ve Tevfik Paşa'nın da bu formül üzerinde mutabakat reyî olduğunu söylemiş bulunuyorlardı. İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti'nin ictimai yapıldı. Tarihin 15-18 Şubat 334 olduğunu zannediyorum. Kongrede dahi esas müzakere olunurken şahsî ihtiraslar ve Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Merkez-i Umumisine kimlerin intihap olunacağı, hali hazır heyet-i idaresinden kimlerin iskat olunacağı hararetili mevzu-ı zemini teşkil ediyordu. Ben kongreyi bu safhasında terk etmeye mecbur oldum. Çünkü Balkan Muharebesini müteakip Ömer Naci Bey merhum ile İzmir Rumlarının tehcirinden dolayı Metropolit Hrisostomos ve bazı İtilâfçı Türk hasımlarımızın tahriki ile berâ-yı muhakeme divan-ı harbe celp ve ihzar olunmak üzere idim. İzmir dahilinde de muntazam ve ciddî bir hareket yapabilmek için ümidim kalmamıştı. 18 Şubat 334 zannediyorum, Afyon mebusu Ali Bey'in İzmir'e geldiğini ve benimle görüşmek istediğini haber almıştım. Diğer taraftan İstanbul Polis Müdürü Arnavut Tahsin Bey'in birkaç avanesi ile İzmir'de gizli faaliyet yaptığını ve vasi tevkifat yaparak halkı İstanbul Hükümeti'nin siyasetine râm etmek istediğini de istihbar etmiş bulunuyordum. Ali Bey'e ilk defa bu tarihte görüştüm ve İzmir'den hariçte teşkilât için firara karar verdik. O gece iki arkadaşım ile yola çıktık. Bu tarihten itibaren İzmir'in işgal tarihi olan -15 Mayıs 1335- tarihine kadar tanıdığım efeler nezdinde bulunarak onları müsellâh bir ihtilâle imaleye çalıştım. Hareketimiz ve firarımız hükümetin nazar-ı dikkatini celp etti. Vali olmasına tavassut eden İtilâfçıların şikayetleri ile Nurettin Paşa azlolunmuştu. Malûm Kambur İzzet vali olarak İzmir'e geldi. O zaman Jandarma Umum Kumandanı olan Ali Kemal Paşa bulunduğumuz Ödemiş kazası merkezine kadar gelerek

aleyhimizde nutuklar verdi. Ve bir bölük askerle bizi takibe başladılar. Az zaman sonra bölüğün hamiyetli kumandanı olan Yzb. Hüsamettin Bey ile tamamen anlaşmak imkânını buldum. Bölük Hüsamettin Bey'in dalâleti ile elimizde bulunuyordu. Jandarma Umum Kumandanı ve Vali İzzet Bey, memleketin asayişini ihlâl eden ve müdahale-i ecnebiyeyi davet için çalışan birer bolşevik olduğumuzu ilân ve işaadan geri durmuyorlardı. Efelerden Gökçen ve Mürselli İsmail Efe maiyetlerindeki adamlarla beraber elimizde bulunuyordu. O zaman Ödemiş'te kaymakam bulunan -Şimdi Erzurum valisidir- Zühdü Bey tamamen bize müzahir ve geceleri bulunduğumuz yere gelerek bizimle teati-i efkâr eyliyordu.

İzmir işgaline takaddüm eden zamanlarda İstanbul'dan Şehzade Abdürrahim Efendi'nin riyasetinde mütekait paşalardan mürekkep bir heyet İzmir ve civarında dolaşarak Padişah namına mühim nümayiş hareketi yapıyorlardı ve bunlar Hıristiyanlara karşı müşfik olduklarını izhar için köy papazlarının ayaklarına gidecek kadar haysiyet-şiken hareketlerden çekinmiyorlardı. Ahali-i İslâmiyeye zulme başlayan Rumlara karşı bu nümayiş hareketi çalışmak için bir kuvvet menbaı oluyordu.

15 Mayıs 335 tarihinde Yunan işgali vuku buldu. Nadir Paşa emri kumandasında bulunan kolordunun bütün efrat ve zabitanı yollara döküldü. Kolordu meyânında yapıldığını zannettiğimiz teşkilâtla temas için İzmir'e memurlar gönderdik ve zabıta arasında vücut bulmuş olduğunu zannettiğimiz teşkilâtın mevcut olmadığını kemâl-i esefle gördük.

Kolordunun başıbozuk dağılan efradından bulunduğumuz köye uğrayanların silâhlarını aldık. Teşkilât için elde bulduruyorduk. Hareketimiz de böylece kesb-i aleniyyet etmiş bulunuyordu. Şurasını da istitraden arz edeyim ki, Zühdü Bey'in gösterdiği hamiyet ve fedâkarlıklardan dolayı kaldırmışlar ve halen bir yerde kaymakam olması muhtemel bulunan Bekir Sami Bey isminde birisini bu harekâtın önüne geçtiği taktirde vali yapmak vaadiyle Ödemiş'e kaymakam tayin etmişlerdir.

İzmir'in işgali üzerine derakap kasabalarda halk hararetili ve heyecanlı müzakerelere başladı. Silâha sarılmak için millî heyecan tezahür etmiş bulunuyordu. Bu millî heyecanı söndürmek ve İstanbul Hükûmeti'nin siyaseti vechile, düvel-i muazzamanın atufetini temin için hocalar ve bazı eşrâf aleyhte cephe almış bulunuyorlardı. Hatta Tire müftüsü olan matûh bir hoca: "Buralarını Paris Sulh Konferansı Yunanlılara vermiştir. Düşman gelirken ve geldikten sonra silâh istimâl edilmemesi selâmet-i Osmaniye namına diyânet iktizâsındandır" diye beyanname neşrediyor ve cami

imamlarının bu hususa dikkat etmelerini rica ediyordu. Bütün hedefimiz Yunanlıları "Torbalı'da" karşılayarak fiili bir protesto olmak üzere bir müsademe yapmaktı. Elimizde bulunan kuvvetlerden bazılarının bu teşettüt-i efkâr arasında zaafa uğramaları neticesi olarak muvaffak olamadığımızdan dolayı halen elem duymaktayım. Muhitimizde bulunanlar dağlara çekilerek çete muharebesi yapmak suretiyle faaliyet gösterilmesini müdafaa ediyorlardı ki, gevşediklerinin en bariz alâmeti idi. Çok zaman geçmeden bulunduğumuz yerleri Yunanlılar işgal ettiler ve biz dağlara çekilmeye mecbur olduk. Bizden ayrılan kuvvetler -Mürselli İsmail Efe'nin kuvvetleri dahi olduğu halde- Ödemiş'in İlyas köyünde Yunanlılarla ilk müsademeyi yaptılar ve bittabi muntazam kuvvet karşısında dağılmaya mecbur oldular.

Bu esnada Aydın ve Denizli civarında çok heyecanlı akisler oluyordu ve ben bu muhiti daha yakından tanıyordum. Buraya geçmenin faydalı olacağını kabul ederek yola çıktım. Haziran iptidalarında (335) "Germencik"de nahiye müdürünün evinde gizli bulunuyordum ve burası da bir Yunan taburu tarafından taht-ı işgalde idi. Denizli'de Topçu Binbaşısı -Şimdi zannedersen Miralaydır- Hakkı Bey'in emrinde askerî nümayişler yapıldığı ve halkın Yunanlılara karşı harekete gelmesi için heyecan uyardığını haber alıyordum. "Çine"de firka kumandanı Miralay Şefik Bey'in telkinatı ile "Yörük Ali Efe" ve taraftarları ele alınarak hareket tasmin edildiğini de istihbar ediyordum. "Germencik"de bulunduğum zaman Bergama'ya baskın yapıldığına dair Nahiye Müdürü vasıtası ile telgrafhaneden bir servisi elde etmiş bulunuyordum. Halılı, İlyasköy, Bergama baskınlarını mübalâğalı müdahalelerle birbirine naklederek kendilerinin geri kaldığından şikayet ediyorlardı. Halkın halet-i ruhiyesini daha yakından tecrübe için telgrafları camilerde kapıların iç tarafına talik ettirdim. Ramazan olduğu cihetle, camiler kalabalık ve Yunanlıların dahil olmadıkları yegâne mecma idi. Necip milletimizin istiklâl aşkına ve kahramanlığa alâkasının en kuvvetli tezahürünü burada gördüğümü iftihar ile arz edebilirim. Kapının arkasına talik olunan telgraflar adeta dindar kimselerin Beytullahı tavaf etmesi manzarasını veriyordu. Ve bu halet-i ruhiyeden kolaylıkla istifade olunabilirdi Nahiye Müdürü ile beraber köylere çıktım ve otuz kadar silâhlı teşkilât yaptım. Otuz kadar silâhın o zamanlar için bir kolorduya malikiyet zevkini verdiğini ilâve etmek isterim. Az zaman sonra "Germencik"deki Yunan taburunun karargahı alevler içinde kaldı ve bu meyanda malzeme depoları mahvoldu. Haziran 335 evasında Aydın şehrinin etrafında Yunanlılara karşı kuva-yı milliye müfrezelerinin tahşidatı

vuku bulmaya başladı. Bu havalide ilk silâh hareketi “Karapınar”daki Yunan karakolunun baskını ile başlamıştır. Ve bunu Aydın muhasarası takip etmiştir. Muhasara hemen her silâhı olanın iştirakıyla umumiyet kesbetmiştir. Yunanlılar fiili bir hareket görünce zulümlerine şiddet vermeye başladılar. Köylerde silâh taharrisi bahanesiyle birçok fecaii irtikâp ediyorlar ve bazı köyleri de heyet-i mecmuası ile yakıp yıkıyorlardı. Bu şiddetli hareketin tevlit eylediği aksülamelden kuva-yı milliye de kesb-i selâbet ediyordu. Ramazan bayramının birinci günü -335 sanesi Haziranının sonuna tesadüf etmektedir- Aydın ovası insanla dolu bir mecmua ve bir ordu manzarasını almıştı. Bütün şehirler ve yanan köyler ahalişi Aydın’ın muhasara kuvvetlerinin arkasında saf bağlanmış duruyordu. Müsaderme Aydın şehrinin bütün muhitinde başladı. Tüfenk muharebesi devam ediyordu. Düşman top, mitralyöz ile mukabele ediyordu. Şefik Bey’in fırkasının topları da ihzar edilmiş bir şekilde ateşe başlamak için tereddüt geçiriyordu. Bu esnada, fıkra kumandanı topla ateşe iştirakın devletin de fiilen muharebeye girdiği manasını tevlit edeceği cihetle siyasî tesirini muhakeme etmek istiyordu. Hakikatte ise muharebeyi bizzat kendisi ve fırkanın zabitanı yapıyordu. Nihayet bizim taraftan da düşmana topla mukabeleye başlandı. Ve üç gün kadar geceli gündüzlü devam eden bir müsademeden sonra, Yunanlılar Aydın şehrini yakarak İzmir istikametine doğru firar ettiler. Aydın üç gün kuva-yı milliye elinde kaldı. Fakat müsademeye iştirak edenlerin birer birer köylerine çekildiği ve karşısında esasen az olan kuvvetin daha ziyade hafiflediğini anlayınca mukabil taarruzla Aydın’ı tekrar işgal etti. Mahaza, o havali için bu hareketin tesiri pek büyük oldu. Düşmanın firar eden kuvveti 6000 kadar tahmin ediliyordu. Böyle mühim denecek bir kuvvetin cüzi bir kuvvet karşısında firar etmesi halkın kuvve-i maneviyesini yükseltti ve bundan sonra o civarda hareket-i milliye sahası daha ziyade vüsat kesbeyledi. Ancak esasen kadrosu pek zayıf olan fırka emir ve kumandayı tedricen kaybetti. Bunu muhakeme ederken, henüz hedefi tayin edememek, neticeye vasil olunmak istenildiğini lâıkiyla tesbit edememekten ileriye geldiğine hükümlenabilir. İstanbul’dan Harbiye Nezaretinden -ihtimal ki Cevat Paşa’nın Erkan-ı Harbiye Riyasetinde bulunduğu zaman olacak- Yunanlılara karşı silâhla müdafaa için fırkaya emir verilmiş olmasına rağmen, fırka hareketini sivil teşkilâta mal ederek hükümetin vaziyetini kurtarmak ve korumak endişesine kapılmıştır. İşte bu halet-i ruhiye Aydın Cehpesinde muntazam kuvvetin vaziyete hakim olamamasını intaç etmiş ve İstanbul Hükümeti “Sivas”ın teşebbüsü ile bertaraf edilinceye kadar devam etmiştir. Ben bu meseleyi ve görüşümü bir mütalâa olarak merkezi “Çine” de bulunan fırka kumandanı Şefik

Bey'e mükerreren izah ettim ve kendisinin memlekete daha müessir bir hizmet yapması için müstesna bir fırsata malik olduğunu anlattım. Bendenizce Şefik Bey namuslu ve hamiyetli bir askerdir. Ancak kuvvetli inisiyatif olarak efeleri emir ve iradesine kalbedecek azimden mahrumdur. Bu halin bir de siyasî düşünce munzam olunca fırka, kuvvetini yavaş yavaş kaybetti. Ve tedricen hiss olunmayarak, hakimiyet efelerin eline düştü. Aydın müsademesinden sonra beraberimizde bulunan beş on zat ile vaziyeti yeniden muhakeme ve müzakere ettik. Fırka kumandanı ve erkânı topları düşman eline geçirtmemek için İtalyan muntika-ı işgalinde bulunan "Çine"ye kaçırmışlardı. Müsademeye iştirak edenler de köylerine dağıldılar. Düşman millî kuvvetin lâyıki veçhile tanzim edilmediğini ve başıbozuk bir kuvvet olduğunu anlamakta gecikmedi. Bütün tahâşşüt noktalarını müfrezeler sevki ile elde etti. Bu vaziyette muhakeme edenlerden bazıları ikinci bir hareketin vukuuna imkan veremiyorlardı. Ve dağılmak, gizlenmek, fırsata intizar etmeğiği daha muvafık görüyorlardı. İşe yakından alâkadar olan köylülerin halet-i ruhiyesini anlamak için köylerde bir tetkik yapılmasını teklif ettim ve bir jandarmanın mülâzımı ile beraber kendim civar köyleri dolaşmaya başladım. Yine anladım ki harekât bitmiş ve dağılmış değil, fakat daha kuvvetli bir surette yeniden başlamak istidadındadır. Köylüler aralarında heyetler teşkil ederek dağılan kuvvetlerin silâhlarını toplamaya ve yeni gönüllü cemine başlamışlardı. Hatta bizi dahi silâhlı görünce firârî zannederek silâhımızı elimizden almaya kıyam etmişlerdi. Bu çok şayan-ı mahsusiyet bir tecrübe idi. Aydın'ın yakınında "Umurlu" istasyonuna on, onbeş kişilik bir kuvvetle dahil olduğumuz zaman burada düşmana karşı cephe almış mütehaşşit kuvvetler gördüm. Bunlar elyevm Manisa Jandarma Kumandanı olan Nuri Bey'in emir ve kumandasında idiler. Bunların işleri için kazan kaynatılıyor ve bütün levazım işlerini kadınlar idare ediyor, levazım da geriden Nazilli ve civarından muntazaman gönderiliyordu. Aydın'dan Denizli'ye kadar halkın millî orduyu manen ve maddeten idare için lâzım gelen heyecanı yaşadığı anlaşılıyordu. Nazilli'de teşekkül eden heyet-i milliye azalarıyla temas ettim. İtalyanlardan silâh mübayaası için nakdî fedakârlığa hazır olduklarını ve bunun temini için benim riyasetimde bir heyet teşkilini teklif ediyorlardı. Bunları "Çine" de bulunan fıkra kumandanına sevkettim ve vaziyetin eskisine nazaran daha kuvvetli bir surette inkişaf etmekte olduğunu, gelip emir ve kumandayı deruhte etmesini bu heyete ihbar ederek Umurlu'ya döndüm. Umurlu Cephesindeki eskarın bozulduğuna şahit oldum. Düşman elde ettiği birkaç Türkü casus olarak kullandığı için bunlar efrat arasında kuvve-i maneviyeyi kırarak işaatda bulunuyorlar ve düşmanın ordularla üzerimize yürüdüğünü, bizim

mukabele edecek silâhımız dahi olmadığını alenen ifade ediyorlardı. Bunlardan bir tanesini yakalayarak alenen tecziye ettik. Bu sıralarda, telgrafçı-
mız, Denizli'nin cepheye kuvvet göndermek üzere ihzaratta bulunduğunu bildiriyordu. Bundan bilistifade telgrafçıya "Bin kişilik mühim bir kuvvetin toprakla yola çıktığına" dair bir telgraf tasni ettirdim. Ve bunu herkese okutturdum. Bu suretle teşettüt-i efsar içerisinde bulunan zayıf kuvvetlerimiz düşman karşısında sebat imkânını buldular ve garip bir tesadüf eseri-
dir ki, akşamına da Topçu Binbaşısı Hakkı Bey'in emir ve idaresinde iki üç top, vagon içerisinde "Umurlu" karargahına vasil oldu. Başbozuk kuvvetler topun gürültülü sadasına bakarak netice-i katiyenin ancak bununla elde edilebileceğini zannettikleri için "cephe topla takviye edilmiştir" diye bütün köylere haber isal olundu ve dağılan kuvvetler toplandı.

Burada Hakkı Bey ile bilvasıta mülâkat talep ettim. Ve esas hüviyeti-
mi kendisine söyleyerek teşrik-i mesai ederse görüşmeye ve çalışmaya amade olduğumu ilâve ettim. Hakkı Bey beni davet ederek teklifimi memnuniyetle kabul ettiğini ifade ettikten sonra yeni vaziyeti beraber müzakere ettik. Burada, doğrudan doğruya zabitanın cephede tabur, bölük kumandanlığı gi-
bi resen vazife almalarına imkan olmadığını, ancak umumî sevk ve idareyi elde tutmaklığı takarrür ettirdik. Hakkı Bey "Uumurlu"daki müfrezelerin kumandanı unvanını aldı. Efeleri de kumandan ve muavinlerini de zabıt ve ihtiyat zabıtları olarak tayin ettik. Bu suretle muavinler efeleri sevk ve idare edecekler, fakat pek şöhrete meclûb olan efeler kumandan gözükeceklerdi. Bendeniz merkez kumandan muavini idim. Merkez kumandanı da Sarayköylü müstem'in eşkiya Deli Mehmet idi. Biz burada bu suretle çalışırken "Yörük Ali Efe" Aydın-Menderes köprüsü civarında dağılan kuvvetlerini yeniden topluyordu. Ve Şefik Bey'de Çine'de heyet-i milliye ile görüşerek ihzarat yapıyordu. "Demirci Mehmet Efe" Nazillililerin teşviki ile şekaveti terk ederek seksen yüz kişilik bir kuvvetle "Umurlu"ya geliyordu. Geldiği zaman şayan-ı dikkattir ki iptidailiğine rağmen, işe başlamak için bütün kuvvetleri nüfuz ve idaresi altına almaya çalıştı. Herkesten su-i zan eder, fakat kimseye meydan vermez bir vaziyette kuvvetlerin az zamanda emir ve kumandasını elinde topladı. Ve Çine'de Aydın müsademesine iştirak eden toprak ve hafif süvari kuvvetleri de yeni "Umurlu" Cephesinde Hacı Şükrü Bey'in kumandasında tecemmü ettiler. Demirci Efe, bidayeten top ve mitralyözle gelen askerî kuvvetin kendisine tefevvukunu kabul eder gibi göründü ve onların emir ve kumandasında, fakat kendisi geride olmak şartıyla, Yunanlılara bir hücum daha yapılması takarrür etti. Burada başbozuk muharebesi yaptık. Birçok top güllesi israf

ettik. Neticede galip, mağlûp belli olmayarak mevkimizi muhafaza ettik. Fakat düşmana da hayli zayıat verdirdiğimiz düşman leşlerinden anlaşılıyordu. Bir müddet sonra düşman taarruzla "Umurlu"yu işgal etti. Köşk Cephesine çekilmeye mecbur olduk. Her müsademeyi müteakip kuvvetlerimiz dağılıyor ve yeniden toplayarak taarruz ediyorduk. Köşk'te vaziyetimiz daha ziyade istikrar buldu. Demirci Mehmet Efe, Hacı Şükrü, Yörük Ali Efe, Şefik Bey'in dalâletiyle ayrı ayrı kumandan tayin olundular. Ve burada mühim kuvvet toplayarak bâdehu harbi kabul etmek esasına efeferi imâle ettik. Zaman oldu ki, dörtbin kişilik müsellâh kuvvetimiz hazır ve cepheye bulunuyordu. Dörtbin kişinin iaşesi için kaza heyetleri mühim fedakârlık ihtiyar ediyorlardı. Muğla, Isparta, Burdur livaları hareket-i milliyeye iştirak etmemişlerdi. Cephenin yükünün bunlara da tahmili için, icap ederse, cebri tarikine tevessül etmek üzere, Demirci'yi imâle ettim. Demirci'yi tanıyanların teşvik ve dalâleti ile kim olduğumu bilmeksizin samimi bir müşavir olarak beni kabul etmiş bulunuyordu.

Düvel-i İtilâfiyenin zabitleri bizimle münasebet tesisine çalıştılar. Şayanı hayrettir ki bütün bu istihbarat zabitleri Türk muhibbi olarak muhimitimize sokuluyorlar ve zayıf kalpli insanları avlıyorlardı. Bu zabitlerden Tomson isminde birisi de refakatinde bizim ihtiyat zabitlerinden birisi ile beraber Akhisar Cephesinden elinde kuva-yı milliyeye kumandanlarının vesikasını hamil olarak Nazilli'ye kadar çıkageldi. Bir İngiliz zabitanın orada görünüşü herkesde hayretle karışık bir sevinç uyandırdı. Zavallı halk zannediyordu ki, İngiliz zabitanına söylenecek bütün hakikatlerle dava kazanılacak. Mükalemeye ben memur oldum. Ancak, bir iki hoca ve eşraf makulesi kimseler de mülâkatımıza sami oldular. Kendisine niçin geldiğini ve kim olduğunu sordum. Bana kuva-yı milliyenin vesikalarını gösterdi. Ben İzmir civarının diğer cephelerindeki teşekküllerin ve bunları idare edenlerin kimler olduğunu ancak bu vesika ile öğrendim. Bir İngiliz zabitanın ihtilâl kuvvetleri arasında yer bulduğuna hayret ettim ve vesikayı elimde buruşturarak yere attım. Kim olduğunu ve bizimle görüşmek için ne gibi selâhiyeti haiz olduğunu anlamak için kendi ordusundan vesika istedim. Bittabi yedinde bir vesikası yoktu ve vaziyetimizi tahmin ve muzır telkinatta bulunmak için geldiği aşikardı. İsbat-ı hüvviyet için üzerindeki İngiliz üniformasını gösterdi. Kendisi ile ancak gayri resmî konuşabileceğimi ve arzusunun neden ibaret olduğunu öğrendikten sonra haiz-i ehemmiyet bulursam cephe umum kumandanlığına arz ederek görüşmesine delâlet edebileceğimi ve kumandan kabul etmediği takdirde ertesi günü geldiği yere gitmesi lâzım geleceğini ifade ettim. Şimdiye kadar alışmadığı mua-

meleye burada maruz kaldığından şiddetli infial duyduğu anlaşılıyordu. Fakat çaresiz bir vaziyette idi. Başka yerlerdeki kuva-yı milliyeden hasen muamele gördüğünü ve oradaki hakim olan efkârın “Yunanlıların işgali bertaraf olsun da ne olursa olsun” gibi mutedil bir siyaset takip edildiğini anlattıktan sonra bizim İngiliz veya Amerikan mandasından hangisine taraftar olabileceğimizi anlamak isteğini ifade etti. Maksudumuzun istiklâl-i tam olduğu, şu veya bu devletin manda namı altında esiri olarak yaşamaktan uzak kaldığımızı anlattıktan sonra İngilizlerin Yunanlıların elinden tutarak memlekette bilvasıta katil olduklarını ve her İngiliz üniformasını taşıyan zabitin nazarımızda birer muin katil olduğunu ve bu suretle telâki edildiklerini anlattım. Bizim bu mükalememizi işitenler üzerinde şiddetli bir aksülamel yaptığından haberdar değildim. Hemen cepheden gelmiş ve oraya avdet etmek vaziyetinde bulunuyordum. Onun için oradakilerin ilk görecekları ecnebi zabıtinden istimdat edecek kadar zayıf zihniyete malik olduklarını bilmiyordum. Zannetmişler ki İngiliz istihbarat zabiti kendilerini kurtarmaya gelmiş, fakat biz mani oluyormuşuz. Biraz sonra efe yetmiş-seksen silâhli ile Nazilli'ye geldi. Eşrafın arzusu ile, İngiliz istihbarat zabiti de dahil olduğu halde, büyük bir ziyafet verildi. Ziyafet esnasında bana bu adamın niçin geldiğini ve ne şekilde konuştuğumu sordular. Ben görüştümüzü hülâsa ettim. O halde “bu herifi buradan sağ çıkarmayalım öldürelim” denildi. Bu son kelime latife şeklinde olarak telâffuz edilmişti. Meğer bu istihbarat zabiti konuşulan şeyleri anlayacak kadar Türkçeye vakıf imiş... Gece pürteleş yanındaki bizim ihtiyat zabiti ile beraber firar etmişler. Ve avdet ettiği cephelerde, bizim dürüş ve na-makul bir siyaset takip ettiğimizi, verdikleri tavsiyenin yırtılıp atıldığını anlatmak suretiyle, aynı maksada hadim kuvvetler arasında muzır telkinlerde bulunmuştur ve maalesef su-i tesiri görülmemiş değildir.

Bunu müteakip Ağustos 1335 ayının ilk haftalarında Aydın'da bulunan İngiliz Generali Hebri'nin yaveri olduğunu söyleyen bir Yüzbaşı elinde İngiliz bayrağı ile cepheye geldi. Dalaman köyünde cephe namına kendisine mülâki oldum. Ne istediğini sorduğum zaman Genearalin cepheye gelerek cephe erkânı ile görüşeceğini ve Aydın'dan Nazilli'ye kadar trenle harekete müsaade edilmesini talep etti. Biz cephe ile Aydın arasındaki hattın bazı yerlerini bil-iltizam bozmuştuk. Bunun mümkün olamayacağını anlattıktan sonra ne maksatla cephemizi ziyaret etmek arzu ettiğinin izah edilmesinde ısrar ettik. Görüştüğümüz zaman, anlamak istedikleri noktanın başlıca üç şekilden ibaret olduğu anlaşılıyordu:

1. Harekât-ı milliyede bolşeviklik var mıdır?

2. Yapılan hareket münhasıran İttihat ve Terakki Cemiyeti namına mıdır?

3. Ahali-i İslâmiye'nin Yunan işgali sahasına avdetlerinin temini.

Bolşevik isminin memleketimizde henüz işitilmeye başlanıldığını, memleketimizde sermayedar bir zümre olmadığı halde sermayenin aksülamelinden mütevellit olan bolşevikliğin nasıl vücut bulabileceğini böyle bir müşkile az çok malûmatı olan bir kimsenin nasıl kanaat getirebileceğini istihfakâr bir lisan ile kendisinden sorduk.

İkinci suâle de, umumî ve millî bir kıyamdır. Bilâistisna memlekette mevcut bütün fırka ve her sınıf halk istiklâl mücadelâtına iştirak etmişlerdir cevabını verdik. Yunanlıların silsile-i mezalimi tafsil olunduktan sonra bu şerait dahilinde halkın memleketlerine avdet etmesine imkân olmadığını ve İngilizlerin teminatının gözleri önünde cereyan eden mezalime lâkayt kaldıkları için bir kıymeti olamayacağını izah ve kendisini halk ile temas ederek temayüllerini görmekte serbest bırakabileceğimizi ilâve ediyorduk. Ağaçlar altında melce ve mevasız yaşayan binlerce ailenin karşısında olduğunu gösteriyorduk. Bizzat temas etti. Hepsinden menfî cevap alınca güya çok müteesir olduğu için, generalin bu vaziyeti görmesinin hakkımızda hayırlı olacağını söyledi. Cephede bir usul ve teşrifatın mevcut olduğunu anlatmış olmak için kumandanın emrini bilâhare tebliğ edeceğimizi ve kendisinin avdet ederek generalin emrine intizarı lâzım geldiğini söyleyip savdık. Bir hafta beklendikten sonra bilvasıta gelebileceklerini anlattuk. Miralay Şefik Bey'in riyaseti altında general ile konuşacak heyetin hazırlığı başladı. Şefik Bey mümkün olduğu kadar muntazam bir kıyafetle generalin karşısına lisana aşına gençleri çıkarmak ve bu suretle mücadeleye iştirak eden kimselerin münevver olduklarını göstermek istiyordu. Demirci Efe Nazilli'de bulunuyordu. Oradaki heyet Hacı Süleyman Efendi'nin riyasetinde hemen general ile anlaşınca memleketin kurtulacağını ümit ederek İtilâfperver bir heyet teşkil ediyorlardı. Hatta bu heyete dahil olmasın diye eskiden husumetleri olan Kazım Nuri Bey'i Demirci Efe'ye hapis ve tevkif ettiriyorlardı. En nihayet Süleyman Efendi'nin riyaseti altında hocalardan mürekkep heyete galebe çalarak general ile bir köyde mülâkat ettiler. Hoca Efendi Hicaz'a giderken, Mısır'da şahidi olduğu İngiliz adelet ve insaniyetinden bahsederek generalin ayaklarına atılıp her ne suretle olursa olsun Yunanlılardan kurtarılmasını istirham ediyor ve yalvarıyor. General, aldığı raporlara rağmen, burada böyle mülâyim bir ruhun da yaşayabileceğini görünce tavrını değiştiriyor ve kendilerine emir verme-

ye başlıyor. Hepsi kafil halinde cephe merkezine geldiler. Tevakkulları esnasında general benimle görüşmek istediği için yanına davet ettiler. General beni görünce ilk sual olarak: Sen tebdil-i kıyafet etmiş bir Erkân-ı Harp zabiti misin? Hayır, maalesef asker değilim. Buradaki halktan birisiyim. Cevabında bulundum ve kendisine karşı, bu sualin tevcihinin bir cüret olduğu manasını işrab edecek bir vaziyet takındım. O da sözünü bu raddede bırakmaktığı tercih etti. Ertesi gün daha feci bir vakıa cereyan etmiş bulunuyordu. General doğrudan doğruya siperlere gidip efradı görmek istemiş... Demirci Efe bütün iptidailiğine rağmen adeta askerî vaziyeti bütün misafirlere, hatta yerlilere bile, göstermekten kıskanırdı. Bilhassa ara sıra gelen ecnebi zabitlerine karşı adem-i itimadı his halinde kuvvetli idi. Buna imkân olmadığını söyleyince general "İngiliz generalinin emrine itaat edilir, mecbursunuz" demesi üzerine "Biz İngiliz generali de öldürmesini biliriz" diye silâha davranmış ve refakat zabitleri de koşarak generali attan indirmişlerdir. Böyle skandal halinde, general geldiği yere hasıran avdet eylemeye mecbur edilmiştir.

Burada ufak bir mukayese yapmaktığıma müsaadelerini rica edeceğim.

Birisi cahil, neticenin istihsaline vasıta olan cepheyi düşmana göstermekten ictinap ediyor. Diğeri âlim, adaletinden bahsederek düşmanın ayaklarına atılıp bizi kurtarınız diye yalvarıyor. İşte biz bu iki fikir arasında muayyen hedefi bulmaya uğraşıyorduk. General gittikten sonra, esas tasavvur ve niyetini öğrenmiş bulunuyorduk. İşgal ettiğimiz araziye bizzat görerek, Yunanlıların lehine (Milen) hattını tayin ve tahdide memur imiş.

Yukarıda bilmünasebe arz etmiş olduğum vechile şehirlerde bulunan eşraf İngilizlerin husumetini celbetmekten ürküyorlar ve mücadele-i milliyeye siyasî bir emel atfettirmemek için İstanbul Hükûmeti ile de dost geçinmek tarikini iltizam ediyorlardı. Cephede bulunan kuvvetin bir şuur, bir siyasî düşünce ve memleketin müstakbel şekli hakkında bir fikri yoktu. Yalnız Yunanlılara karşı harp etmek emeli vardı. Ondan sonra her meselelerin kolaylıkla halledileceğine emin idiler. İstanbul Hükûmeti ise gizli vesaitle müracaat ederek muhitte kalmış eski İtilâf anasını müraiyane aleyhimizde kullanıyordu. Bu o raddeye gelmiş idi ki, memleket içerisinde İstanbul Hükûmeti'nin sükut ve İtilâf tavsiyesine rağmen, müsellâh bir kıyam mevcut iken bizzat Nazilli'de Ferit Paşa'nın yakın adamıdır diye bir kaymakamı tutuyorlardı. Hürriyet ve İtilâf'ın erkanından olan Sabri Hoca'nın talebeleri ve kafadarları bir suretle kuva-yı milliyenin içerisine gire-

rek, İstanbul Hükûmeti namına bu mühim kuvveti elde etmek azimetinde bulunuyorlardı. Şahsı ve hüvyeti zat-ı devletlerince de malûm bulunan ve Büyük Millet Meclisi'ne kabul buyurulmayan İlhami Bey bunların arasındaydı. Bunlar hem kuva-yı milliye'nin hem İstanbul Hükûmeti'nin taraftar ve adamları idi. Ekseriya Demirci ile hasbıhalimizde söz padişaha intikal eder ve Efe tamamen hadizat ve ahval-i ruhiyeden bi-haber olarak "bu kanlı cidal karşısında, Padişah babanın -kendi tabiri vechile- harekâta neden lâkayt kaldığını" benden sorardı. Bu zavallı adamlara karşı hükûmetin bizimle beraber olduğunu ifade etmenin büyük mânası var idi. Fakat maalesef hükûmet bizden ziyade Yunan kuvvetlerine taraftar idi. İzmir'den Kambur İzzet'in ele geçirdiğimiz tamim telgraflarında Yunan harekâtının teshili için şiddetli emirler verdiğini görüyorduk ve bunu münasip bir suretle efelere izah ederek kendilerini tahrik ediyorduk ve iş "padişah babaya" aksedince aleyhinde idare-i lisan edecek kadar efkar olgun değildi. İtalyanlar işgalleri altında bulunan ahalinin celb-i muhibbi için mümkün olan her şeyi yapıyorlardı ve Yunanlıların şiddet ve zulmü ile ezilen biçare halkımız mütemadiyen İtalyan mıntıka-ı işgaline hicret etmek için fırsat arıyorlardı ve her müsademe vuku buldukça -İtalyanlar tarafından işgal olunmayan yerlerin ahali- başlarında hocalar ve eşraf olduğu halde, Yunanlıların eline düşmekten ihtirazen, İtalyan işgalini gizlice talep ediyorlardı. Hakikatde ise ikisi de düşman idi. Bu halet-i ruhiyeyi kırmak ve ezmek için tedbir alıyorduk. Cephe tevsi ettikçe sevk ve idarenin ve etrafımızda verilen siyasi ihtirasın tevlit ettiği müşkilât artıyordu. Emir ve idarede tedricen zabitan hakim olmaya başlamış ve harbin sevk ve idaresinin başlı başına bir sanat olduğunu anlayacak kadar efe zekâ göstermişti. Daha önce kolordu kumandanlığından tanınan Nurettin Paşa'ya halk müracaat ederek, kumandayı deruhte etmesini rica eylediklerini biliyordum. Bir gün Hacı Şükrü Bey'in tanıdığı askerî bir katip İstanbul'dan geldi. Güya İzzet Paşa'nın bildiği imiş... Bundan bilistifade Demirci'ye imza ettirdiğimiz bir mektupla İzzet Paşa'yı hizmete davet ettik ve bittabi yazdığımız mektuba bile hâlâ cevap alınmamıştır. Bugünkü hale nazaran, o zamanki gaflete ben dahi teessüf etmekteyim. Fakat bu adamların hizmetten kaçtıklarına delil olmak üzere kaydetmek ıztırarındayım.

Cepheye İsviçre'den gelerek mülâki olan arkadaşım Saraçoğlu Şükrü Bey ve memleketimizi görmek ve fırsat bulurlarsa hizmet etmek isteyen Kazım Nuri Beyle üçümüz bu vaziyeti olduğu gibi muhakeme ederken Kazım Nuri Bey İstanbul'da Selâhaddin Adil Bey'e müracaat ederek Ay-

dın Cephesinde vazife deruhte etmesini rica ettiğini hikaye eyledi. Kazım Nuri Bey'in ifadesine nazaran ticarete başladığı için İngilizlerin husumetini celp etmek endişesiyle gidemeyeceğini söylemiş... Bu zatın bilâhare vazife deruhte ettiğine nazaran, insanların safha safha fikirlerinin tehâlûf ettiğine hükmolunabilir. Bu cephe de birinci safta bulunduğumuz halde bile, daha kuvvetli, vaziyeti daha iyi sevk ve idareye muktedir bir zata ihtiyacımız olduğunu anlıyorduk. Bu muhitin teşkilâtı hattı beklemeye daha uzun zaman tahammül edemeyeceğini yakinen görüyorduk. Yalnız bir kaza bir ay zarfında 120.000 lirayı müteceviz fedakârlıkta bulunmuştu. Şu halde ne kadar devam edeceği malûm olmayan bu cidali vatanşümül bir idareye bağlamak lâzımdı. Mükerrerer temas ettiğimiz vechile, kuva-yı milliyeye taraftar olan vali ve kumandanların bile İstanbul ile iyi geçinmek arzusundan münbais sakim bir fikirle bu düşünceyi cumhuriyetçilik ve en hafif tabirle padişah aleyhtarlığı telâkki ediyorlardı. Halbuki mevzii tedbir ve mevzii cidaller ile bu işi intaç etmekliğin mümkün olamayacağı en basit muhakeme ile anlaşılabilir. İtiraf etmek lâzımdır ki millî Kâbe olan "Sivas"a doğru bütün muhiti, mukavemet edenlere rağmen, sürüklemek çok müşküldü.

İstanbul Hükûmeti'nin zat-ı devletlerini idama mahkum ettiğini yazan bir gazete her nasılsa elimize geçti. Zat-ı devletlerinden açık bahsedilmek için bize geniş bir mevzu veriyordu. Söyledik ve anlattık ve tedricen bütün cepheyi diğer kumandanları bertaraf ederek -emir kumandasında tutan Demirci Efe'de başı dara sıkıştığı zaman, mitralyözleriyle beraber Sivas'a ilticayı en son çare olarak görmeye başladı. Fakat bu fikri tenmiye için mütemadî telkin altında bulundurmaya ihtiyaç vardı. Çünkü Aydın Cephesini İstanbul hesabına çalmak için gizli ve mahirane hareketler yapıyordu.

Bugün "Dinar" telgrafçısından cepheye gelen bir telgrafta:

"İstanbul'un mühim bir emrini hamilim, tren-i mahsus ile müstacilen oraya gelmekliğime müsaadenizi rica ederim" deniliyordu. İstanbul'un bizimle ne alışverişi olabilirdi? Bundan ciddî ve hakikî endişeye düştüm. Muhitimizde beliren İstanbul temayülüne karşı tedbir alabilmek için şehirlerde çalışmak ihtiyacı vardı. Biz ise cepheden ayrılamıyorduk. Demek İstanbul doğrudan doğruya cephe ile temas etmek istiyordu. Diğer taraftan Demirci Efe'de padişahın adamı olmak, nişan almak gibi müzehhep bir hayal uyandırılmak istenildiğini de bilmiyor değil idik. Bunun için İstanbul'dan gelen mektup münderecatına pek ziyade ehemmiyet atfediyor-

dum. Mektup geldi. Ben aldım. Açtım. Efe kemal-i dikkatle mektubun münderecatını dinledi. Mektup Bab-ı Âli'nin matbu kağıtları üzerine yazılmış bulunuyordu. Hacı Şükrü Bey'e hitap edilmişti ve pederi Nedim Bey'in imzasını taşıyordu. Yani Nedim Bey Bab-ı Âli'ye avdet olunarak Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından kendisine zorla dikte ettirilmiş Bab-ı Âli üslubunu taşıyan bir mektuptu. Hacı Şükrü Bey'e İstanbul Hükûmeti'nin emrinden harice çıkmamasını, Yunanlılara tecavüz etmemesini, bu suretle hükûmetin yeni bir gaileden sıyanet edilmesi yazılıyordu. Mektubu kemal-i sadakatle ve Efe'nin anlayacağı bir lisanla tercüme ettim ve görüyorsunuz ya Efe burada bir takım kimseler Padişah babadan, onun vükelâsından bahsediyorlar. Halbuki gavurlarla teşrik-i mesai etmişler ve mektubu tren-i mahsus ile gönderiyorlar.

Efe, evvel emirde kendisi var iken başkasına böyle bir mektup gelmesini kısıandı. Ve mektubu koynuna koydu. Hacı Şükrü Bey'e bu mektuptan bahsetmemekliğimi tenbih edip getireni de kovdu.

— İstanbul Hükûmeti'nin bu mektubuna nazire olmak üzere karşıımızdaki Yunan Kumandanına da "Çine"de İtalyan askerleri vasıtasıyla, Aydın'a çetelerin taarruz etmemesi için bir mektup gelmişti. Bu mektuba aynı vasıta ile melfuf vesikayı gönderdik.

— 20 Ağustos 335 tarihlerinde Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Bandırma'ya çıkarak Balıkesir, Soma Akhisar, Uşak, Dinar merkezlerine uğrayarak Denizli'ye vasıl olduğunu cephede istihbar ettik ve cephede Efe tarafına kabul edilmesini ve hakkında himmet gösterilmesini de bazı zevat iltizam ediyordu. Cephede bulunan telgrafhanemiz, o civar kazaların muhaberatını bize naklediyordu. Suret-i mahsusada makine başında bulunarak bu zatın muvasalatının muhit üzerindeki tesirini tetkik ettim. Kuva-yı milliye heyetleri dahil olduğu halde, civar kazalardan teşriflerinden dolayı izhar-ı beşaret olunuyor ve avdetlerinde sadakat ve ubudiyetlerinin zat-ı şahaneye iblâğna dalâletleri istirham ediliyordu. Henüz takip olunacak siyaseti kavramamış bir muhitte Padişah namına bir paşanın isbat-ı vücut etmesi ve kendisine bu suretle arz-ı hulûs edilmesinin muhitimizdeki su-i tesiri elbette ihmal olunamazdı. Daha evvelce elimde yegane kuvvet olan Efe'yi Heyet-i Nasiha aleyhinde izhar etmeye çalışmışım. Süleyman Şefik Paşa ve daha bir iki arkadaşının Afyonkarahisar'a geldikleri zaman bir müfreze göndererek derdestleri için teşebbüsümüz vaki olmuştu. Bu esnada cephemize misafiren gelen Afyonkarahisar Kumandanı Ömer Lütfi ve Afyonkarahisarlı Binbaşı Arif Beyler, avdetlerinde Süley-

man Şefik Paşa'yı tevkif edeceklerini, binaenaleyh müfreze sevkine lüzum olmadığını temin ettikleri için bu işi onlara bırakmıştık. Bu defa ise, Jandarma Umum Kumandanı ta cepheye kadar ayağımıza geliyordu. Efe, Hacı Şükrü ve bendeniz bu adam hakkında yapılması lâzım gelen şeyi müzakere etmek istedik. Cephede İstanbul'a karşı beliren bu aleyhdar temayülü anlamak üzere geldiğini bilâhere öğrendiğimiz Denizli Ahz-ı Asker Şubesi Reisi Miralay Tevfik Bey yanımızda bulunuyordu. Ali Kemal Paşa'nın teşebbüsünü kırmak için hapis ve tevkifin lâzım geleceği mütalâasını serdettim. Hacı Şükrü Bey idam edilmesini istedi. Tevfik Bey ise Ali Kemal Paşa'nın hasen istikbalini temine memur olmakla beraber ses çıkaramıyordu. Nihayet Nazilli'de 20 Ağustos 335 tarihlerinde tevkif edildi. Efe, bu tevkifi, siyâsî bir fikir ve emelden ziyade cepheye silâh temini için bir vasıta olarak kabul etmiş görünüyordu. "Mademki bu paşadır. Ve padişahın adamıdır, bize bol cephane, tüfenk ve top temin edebilir. Bunları almadıkça bırakmayız. Binaenaleyh elimizden kurtulmak istiyorsa, bunları bize temin etsin" diyordu ve bu mealde kendisine bir mektup yazıldı. Verdiği cevabın suretini leffen takdim ediyorum. Samimî görünen bir lisan ile maksadını mahirane setretmeye çalışıyordu. Konya, Karahisar, İstanbul ve Nazilli arasında kendisine bir vazife verilmesini ve muattal bulundurulmamasını rica ediyordu. Tahlisi için İstanbul Hükûmeti faaliyete geçti. Civarımızdaki vali ve kumandanları tazyike başladı. Denizli Valisi Faik Bey, kuva-yı milliyenin hâr taraftarı ve hatta Denizli'de mucidi olduğunu iddia edecek kadar ileriye vardığı ve hakikaten hizmeti sebk ettiği halde, ihtimal hem İstanbul Hükûmeti'ni idare etmek, hem de kuva-yı milliyeyi elinde bulunduruyormuş gibi bir fikir saikasıyla merkumun tahliyesi için azamî faaliyet gösterenler meyanında idi. Denizli'den hiç ayrılmadığı halde tahlisini temin için cepheye kadar geldi ve beni o zaman henüz tanımamasına rağmen görüşerek tahliye olumadığı takdirde, duçar olunacak avakıp üzerine nazar-ı dikkatimi celbederek tehdidatta bulundu. Kendisini Efe'ye sevkettim. Efe kabul etmedi ve bir netice istihsal edemeden cepheden avdet etti. Nazilli'den mebus intihap olunan ve yukarıda arz etmiş olduğum vechile, İngiliz generaline dahalet eyleyen Hoca Süleyman Efendi efelerin korkusundan harekât-ı milliyeye dahil olarak çalışmış, bozuncu bir adam idi. Nazilli'de mevkufl bulunan Ali Kemal Paşa ile daimi surette görüşebiliyordu. Şüphe yok ki Efe'yi tatyip edecek bir zemin bulmaktan hali kalmıyorlardı. Bir gün Efe'yi telgrafla Nazilli'ye davet ettiler. Bütün seyahatlerinde beraber bulunduğumuz için benim cephede yalnız bırakılarak gelmesini bildiriyorlardı. Efe bunları hikâye ederek dostça yanımdan ayrıldı. Fakat avdetinde değişmiş görünüyordu. Bu davet ve karar

üzerine Paşa tahliye edildi. Tahliye şeraiti bence henüz müphemdir. İstanbul'a avdetinde Ali Kemal Paşa ile konuşan bir arkadaşımın yazıp Akhisar'a benzedine gönderdiği 24 Eylül 335 tarihli mektubunda şöyle yazılıdır: "Paşa ile görüştüğüm vakit bana az çok endişe verecek birkaç sırışte elde ettim. Kendisinin orada (Nazilli'de) uzun bir müddet alikonularak büyük ve muhakkak bir ölüm tehlikesine maruz bırakılması -tarifine göresizin ve üç arkadaşımızın tertibi eseri idi. Ve nezdinde misafir olduğu zat gerek bu işi telkin edenin hüviyet-i hakikiyesini öğrenmiş, hatta elimi öperek istermisin şunların kafasını gözünün önünde keseyim. Fakat yine kendisi bu akibete razı olmamış... Nihayet bu dört kişinin birer tarafa tebidi ile iktifa olunmuştu. Bu hikâyenin ledünni nedir, bir hakikati mi tarif ediyor, yoksa bir maksat ile bir vakia mı tazyi ediyorlardı. Hakikatde ise İstanbul Hükûmeti'ne karşı bu zatı elimizden kurtaranlar tevali edebilmesi tahammül-i avakıbdan gafil bulunuyorlardı. Bu gaflet nedicesi olarak çok samimî zevat ve hatta heyetlerden bazıları tahliyesi için tevkifinde amil olduğum halde bile bana müracaat ediyorlardı. Bu adamın avdetinden sonra, İstanbul'dan cepheye muavenet şeklinde bazı hedaya geldiği vakidir. Bunların ifade ettiği manayı anlamakta müşkilât yoktur. Nazilli Cephesi'ni ele almak.

Filhakika Ali Kemal Paşa mülâkatından sonra cephenin vaziyetinde büyük bir tebeddül oldu. Fakat Ferit Paşa Kabinesi'nin cebren ve kahren sükutu, kendilerine hakikî ve ciddî istikameti tayin eyledi.

Eylül 335 tarihinde alay kumandanı olarak Akhisar Cephesine naklettim. Buraya ait malûmat Kazım Paşa Hazretleri tarafından bildirileceği cihetle, bahsetmiyorum.

Bi-payan-ı hürmet ve tazimat.

Mahmut CELÂL